

På sporet af vikingetidens landbrug?

Af *Annette Hoff*

En titel, der slutter i et spørgsmålstegn, mere end antyder, at man ikke føler sig med helt sikker grund under fødderne, når man begiver sig ind i et relativt uudforsket område, og en sådan karakteristik må siges at passe ganske godt i denne sammenhæng.

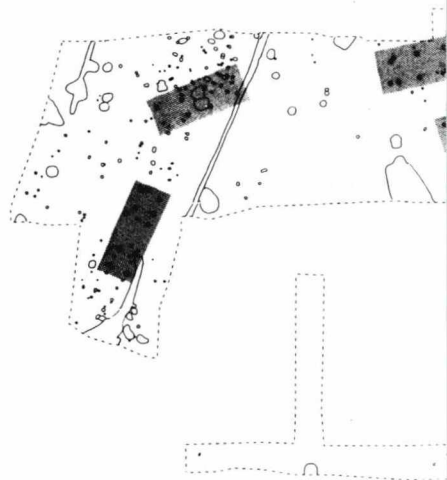
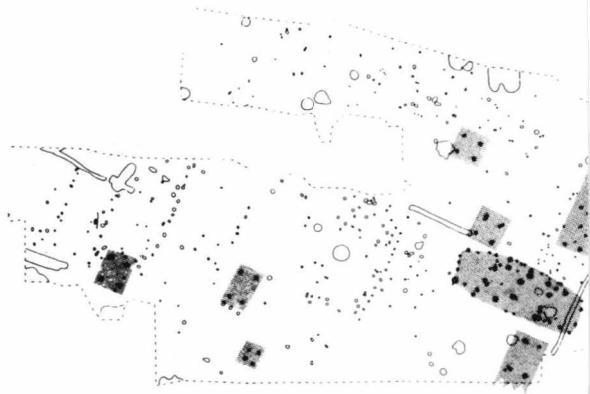
At beskæftige sig med vikingetidens landbrug, eller mere nøjagtigt : jorddyrkningen fra godt 700 e. Kr. til 1000 e. Kr., er i allerhøjeste grad et usikkert forehavende, og vort vestlige naboland har da også meget betegnende kaldt perioden : »The dark ages«, som en karakteristik af hvor meget eller snarere hvor lidt der vides om perioden.

Vor viden om landbrugets indretning i Danmark fra opgivelsen af oldtidsagrene – »Celtic Fields« – i 2-300 årene e. Kr. (Hatt, 1949) og op til de højryggede agres fremkomst i tidlig middelalder (Steensberg, 1968, Vejrbæk, 1984) en periode på godt 800 år er heller ikke imponerende.

Kilder til vikingetidens landbrug

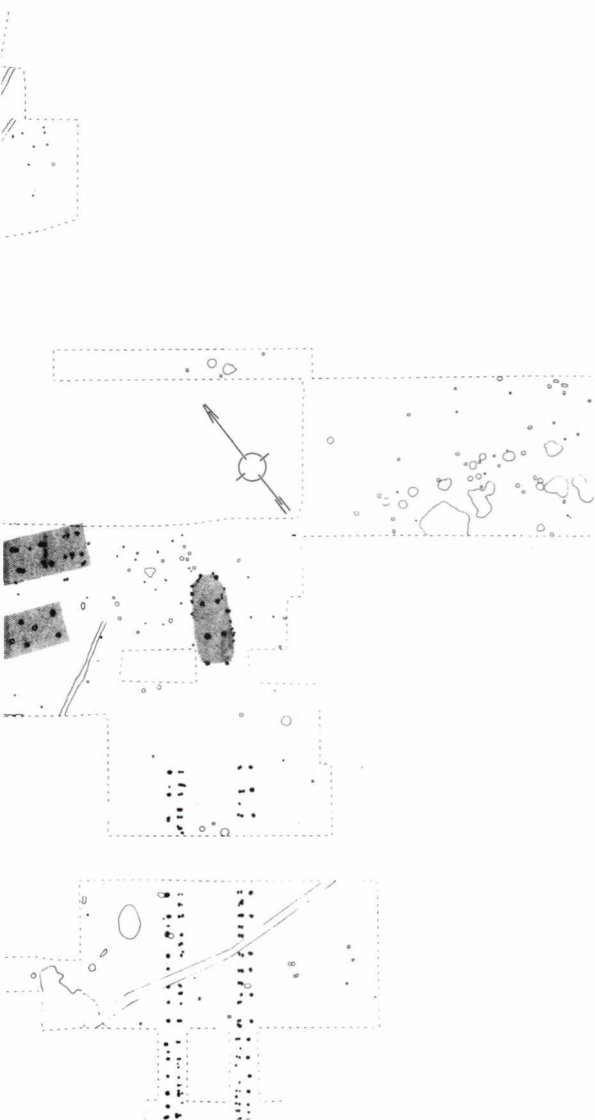
Det er kun få udgravninger, der har beskæftiget sig med at efterspore dyrkningsstrukturen i den yngre jernalder og i vikingetiden, men f.eks. ved udgravningen i sandklitterne ved

Annette Hoff, f. 1955. Historiker. Museumsinspektør på Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup. Har tidligere skrevet om landskabslovene i Årbog f. Frederiksborg Amt 1980 og i Fortid og Nutid 1984. Har foruden skrevet om andre og yngre landbrugshistoriske forhold bl.a. »Drømmer jeg, eller er jeg vågen – 200 års landbohistorie« 1988, »Landboliv 1750–1850« Munksgård 1988 og »Møg og gylle« i Arv og Eje 1988.

0 M 25 M 50 M

På planen over udgravningen i Vallensbæk ses i det højre nederste hjørne den 47 m. lange og 7 m. brede fægang, der var heget med en dobbelt stolperække.

Gennem fægangen kunne man fra landsbyen lede kvæget ud på græs, uden at de beskadigede de til-såede marker. (Kaul, 1985 p. 158)

Agger Tange fandt man vikingetidsagre, der var ved at blive skyllet i havet (Liversage, 1988). På Lindholm Høje dukkede et temmeligt specielt agersystem med ganske smalle agre op ved en gravplads op under flere meter sand (Ramskou, 1960).

I Vorbasse er toftehegn fra landsbyen i de forskellige stadier gennem yngre jernalder og vikingetid klarlagt (Hvass, 1979), og i Vilslev ved Ribe er fundet en dyrefold på åben mark fra omkr. år 1000 (Jensen, 1986-87), og en fægang ud fra en landsby er fundet ved udgravningen af det gamle Vallensbæk. (Kaul, 1984).

Alt sammen er det dog små dele af en større og ukendt dyrkningshelhed.

Gennem luftfotos og opmålinger er udbredelsen af de opgivne oldtids agre kortlagt over store dele af landet (Sørensen, 1972), og eftersporning af den senere tids højryggede agre er blevet påbegyndt på samme måde (Hansen, 1987), mens perioden der imellem stort set er udforsket.

Samtidigt skriftligt materiale ud over runesten findes ikke i Danmark, og i yngre skriftligt materiale er det lidt, der direkte oplyses om tidligere tiders landbrug, dog som en undtagelse giver Saxo en kort beskrivelse af, hvordan fortidens agre nu på hans tid er dækket af fæle skove.

Karl Erik Frandsen har på basis af sit arbejde med markbøgerne fra 1682-matriklen anset det for sandsynligt, »at de østdanske dyrkningssystemer gennemgik en udvikling fra vikingetiden og indtil omkr. år 1500 fra en kombination af uregelmæssigt græsmarksbrug med alsædebrug, som i 1200- og 1300-tallet gradvist blev omdannet til vangebrug, givetvis i begyndelsen af stærkt uregelmæssig karakter f.eks. som individuelt dyrkede stufjorder«. (Frandsen, 1983, p. 256).

I nærværende artikel er valget af kildemateriale til eftersporning af landbruget i den yngre jernalder faldet på de danske landskabslove fra 1200-tallet, dels som en fortsættelse af tidligere arbejder (Hoff, 1984), men også inspireret af Ole Fengers opfordringer til at benytte lovenes landboretlige kapitler som basis for :»...tilbageslutninger fra landskabslovenes nedskrivning og århundreder tilbage...« (Fenger, 1983, p. 136), hvor det anses for muligt ud fra disse at studere vikingetidens landbrug.

Landskabslovene er ganske vist adskillige århundreder yngre end den dyrkningsstruktur, der ønskes undersøgt, men

p.g.a. lovenes tilblivelsesmåde er der stor sandsynlighed for, at de indeholder oplysninger af langt højere alder, end man normalt forestiller sig.

Landskabslovenes oprindelse og tilblivelse

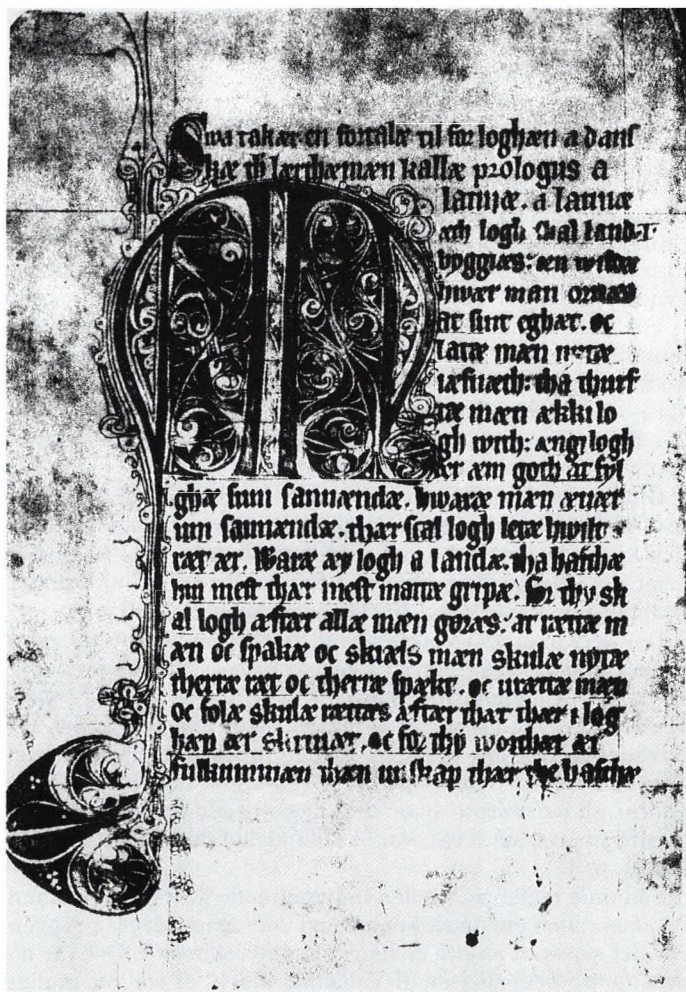
Som baggrund for forståelsen af, hvorfor landskabslovene med rette kan bruges til disse tilbageslutninger, gives først en kort introduktion til den middelalderlige retsdannelses grundlæggende principper.

Før skrivekunsten holdt sit indtog i Danmark, havde en mundtlig overlevering af de givne retsregler gennem generationer været en nødvendighed, og flere af de senere nedskrevne landskabslove rummer da også relikter af den mundtlige form, hvor korte, sentensagtige regler evt. med bogstavrim let lod sig forankre i hukommelsen.

Om det ligefrem har været lovsigemænd, som vi kender det fra Island og Sverige, der har reciteret retsreglerne, vides ikke med sikkerhed fra det danske retsområde, men en eller anden form for retsforedrag afholdt f.eks. på tingene har kunnet vedligeholde kendskabet til retten (Jørgensen, 1940, p. 23).

Det sædvaneretslige system var groet frem ved, at det, man plejede at gøre blev til lov og pligt, og hvor »...forfædrenes skik gav reglerne en autoritet, som blev af religiøs natur.« (Fenger, 1983a, p. 57). Det var et samfund, hvor slægten kollektivt havde ansvaret for, hvad de enkelte medlemmer foretog sig, også de strafbare handlinger. Dette medførte bl. a., at selvtægt i form af hævn drab, hvor den dræbtes slægt tog hævn på gerningsmandens slægt, var et almindeligt fænomen. (Fenger, 1983a, p. 46).

Sådanne regler måtte den indvandrende kirke tage afstand fra, men uden en stærk kongemagt som magtudøver i ryggen var det svært at ændre de hævdvundne retsregler. Det var da også først i begyndelsen af Valdemarstiden, at det var muligt for kirken at få udryddet de værste retslige uvaner, som stred imod den (kirkelige) kanoniske ret. (Fenger, 1983a, p. 57). Disse ændringer, især i det procesretslige system, faldt ikke tidsmæssigt nøjagtigt sammen med lovenes første nedfældning omkr. år 1200, men det er meget tæt på, formentlig i århundredet inden.

Jyske Lovs fortale i håndskriftet Stockh. C 39 fra ca. år 1300 (Kromann 1951, nr. 16)

De først skrevne retsbøger antages, når der ses bort fra den kongegivne Jyske Lov fra 1241, at være privatarbejder, der i flere tilfælde kan være fremkommet efter initiativ af lovkyndige mænd med nær tilknytning til tingene. Disse retsbøger fik hurtigt så stor autoritet, at de benævntes love, sidenhen kaldet landskabslovene, fordi de repræsenterede hver sit »landskab« – sin del af Danmark. Nogen egentlig rigslovgivning kendtes ikke. (Jørgensen, 1940, p.25).

Valdemars Sjællandske Lov (VSL) antages at være den ældste, hvoraf den ene af de tre redaktioner formentlig er nedskrevet allerede i slutningen af 1100-tallet, mens de øvrige dele først er fra ca. 1216. (Fenger, 1983a, p.96) Skånske Lov (SL) er kronologisk den næste lov, der blev til mellem 1201 og 1216 og hvis retsområde var Skåne, Halland, Blekinge og Bornholm (KLNMBd. 16, sp. 82).

I nær tilknytning til SL står biskoppen Anders Sunesens Parafraze (ASP), der nedfældet på latin tager udgangspunkt i det samme ældre håndskrift, som lå til grund for SL, men som bearbejder indholdet på en lidt anden måde (KLNMBd. 16).

Fra det østdanske retsområde haves også Eriks Sjællandske Lov (ESL) fra ca. 1216, der sammen med VSL dækkede Sjælland, Lolland, Møn og Falster (Tamm,1978,p.18). Mest kendt er Jyske Lov (JL), der med sin fortale lader sig være givet af Kongen i 1241 og vedtaget på rigsmødet i Vordingborg samme år. Jyske Lov gjaldt fra starten udover i det jyske retsområde også på Fyn, men fra den senere del af middelalderen også i de øvrige landsdele, indtil den blev afløst af Danske Lov i 1683.

Kanonisk rets indflydelse

»Den middelalderlige retsopfattelse adskilte sig fundamentalt fra retsopfattelsen i vore dage, hvor vi idag betragter lovgivningen som det vigtigste middel til retsskabelse. I middelalderen derimod betragtedes retten som den gode gamle ret, der udgik umiddelbart fra folket, og levede i deres bevidsthed« (Tamm, 1978, p.13). Når en ny retsregel skulle tilføjes de allerede eksisterende retsregler fra sædvaneretten, påberåbte man sig derfor, at det var den gode, gamle ret, der nu blev genfundet og trukket frem fra glemslens tåger, hvorefter den kom til at indgå side om side med de ældre regler.

Dette betyder, at landskabslovene ved deres nedskrivning kom til at indeholde regler fra sædvaneretten af utroligt høj alder, der måske forlængst var gået af mode, men som siden var blevet afløst af mere tidssvarende regler. Dette har resulteret i, at lovene godt kan indeholde to sæt retsregler omhandlede det samme problem, men at den ene ikke havde været brugt længe p.g.a. uaktualitet (Tamm, 1978, p. 13).

Samtidig har kanonisk ret gjort sin indflydelse gældende ved i de nyere tilføjne retsregler at sørge for, at processen eller straffen stemte overens med de retningslinier, Paven jævnlige udstak. Helt præcist vides det, at præsters medvirken ved jernbyrds-beviset (at den skyldige skulle rense sig for tiltale ved at kunne bære gloende jern) blev forbudt på det 4. Lateranerkoncilium i 1215, hvorefter beviset det følgende år blev afskaffet i Danmark, medens det forøvrigt først afskaffedes i England i 1219 (Tamm, 1978, p.70).

Om de øvrige procesretslige ændringer, som kanonisk ret introducerede, vides tidspunkterne ikke nær så nøjagtigt, men f.eks. beklagede Pave Honorius sig i 1218 til biskoppen Anders Sunesen over, at der stadig var gejstlige, som benyttede negativt bevis – edsbeviset – hvor 3, 6 eller 12 mænd med ed svor, at det kendskab de havde til den sagsøgte godtgjorde, at han ikke kunne have gjort noget strafbart :»...denne pest, som strider imod al ret, skal udryddes fuldstændigt hos gejstligheden...« (Fenger, 1983a, p. 89).

I en del af landskabslovenes regler var edsbeviset allerede blevet afløst af vidnebeviset, og den formelle bevisførelse hermed afløst af en mere materiel, som kirken bedre kunne stå inde for. Anvendelsen af nævn var også så småt indføjet flere steder (Tamm, 1978, p.70). Den kirkelige ret lod nu også meddelagtighedsansvar være strafbart (Tamm, 1978, p.39), og selvtægt ved hængning af en pågreben tyv forsøgtes afskaffet, ved at ombudsmanden skulle udføre straffen.

Hævd på jord blev ændret fra 3 år til 30 år (Tamm, 1978, p.105), og flertalsafgørelser blev indført i vidnesager, hvor alle ellers tidligere havde skullet være enige (Jørgensen,1944,p. 80). Guds fred i kirken, i en mands hus og på hans mark blev indført (Tamm, 1978, p.139), og spiren til et egentligt appelsystem ses i Jyske Lovs anvendelse af en art overnævn, Biskop og bedste Bygdemænd, der skulle prøve rigtigheden af »...de

edelige udtalelser afgivet af sandemænd eller nævninger...« (Jørgensen, 1944, p. 113)

Generelt ses kirken at stræbe efter at få det kollektive slægtsansvar (med deraf følgende fejder) afløst af et individuelt personligt ansvar, hvor den skyldige, og kun denne, skulle stå til ansvar for sine handlinger (Fenger, 1983, p. 127).

Kanonisk ret kom således på mange punkter til at påvirke den verdslige retsdannelse op til landskabslovenes nedskrivning, og med denne viden i baghånden er det muligt at dissekere lovene, hvor man bl.a. via procesretten kan udskille ældre og yngre lag i de landboretlige kapitler.

Da alle fem landskabslove rummer et uoverskueligt stort antal paragraffer, der beskæftiger sig med landbrugets indretning, har jeg i denne sammenhæng valgt at koncentrere mig om de steder, hvor lovene beskæftiger sig med gærdselsforholdene, med det at sætte og passe sine gærder. Gærderne er valgt, fordi de mere end noget andet kan give en indsigt i, hvordan den givne driftsform har været, da gærderne placering i marken afspejler større/mindre og individuelt/kollektivt hegnede dyrkningsenheder. Desuden er det ønsket at tage tråden op fra den tidligere analyse af Jyske Lovs 8 gærdeparagraffer, og her foretage en sammenligning af forholdene i Øst- og Vestdanmark (Hoff, 1984).

Denne sammenligning mellem øst og vest kan måske afsløre, om lovene i de enkelte landsdele vidner om det generelle skel i dyrkningsstrukturen, som Karl Erik Frandsen i 1682-materialet har kunnet påvise : græsmarksbrug i Jylland og vangebrug i Østdanmark (Frandsen, 1983).

Endvidere er det håbet, at denne analysemetode kan give et større indblik i hvordan organiseringen af vikingetidens landbrug har været, og eventuelt bibringe til forståelsen af hvad der skete efter opgivelsen af de keltiske agre. Hvordan forløb udviklingen i den 800 år lange periode der gik, førend vangebruget har kunnet påvises som den fremherskende dyrkningsform i hvert fald i Østdanmark ?

Som kilde til denne analyse af landskabslovene har jeg valgt at bruge den gamle 10 binds udgave »Danmarks Gamle Love«, hvor Det Danske Sprog og Litteraturselskab har ladet de originale tekster fra håndskrifterne udgive uoversat, hvorved det er muligt selv at danne sig et indtryk af lovnedskrivernes sprogbrug og ordvalg.

Hvor satte man sine gærder?

I samtlige danske landskabslove findes der paragraffer om det at hegne sine opdyrkede arealer som værn mod dyrs indtrængen, hvilket er udtryk for at det var så stort et problem, at det var nødvendigt at have retsregler om det, men p.g.a. principperne for den middelalderlige retsdannelse, skal man ikke forvente at finde systematiske og fuldt dækkende beskrivelser af hegnsforholdene.

De opdyrkede arealer, der efter lovenes udsagn burde hegnes om er iflg:

Valdemars Sjællandske Lov	(VSL)
Eriks Sjællandske Lov	(ESL)
Skånske Lov	(SL)
Anders Sunesens Parafrase	(ASP)
Jyske Lov	(JL)

BYMARKEN:	JL III 58, SL 185, ASP 103, ESL II 70
VANGEN:	JL III 58, SL 185, SL 189
AGRE:	SL 187, SL 189, ASP 102, ESL II 57
TOFTER:	JL II 57, SL 187, ASP 105, ESL II 68

Herudover nævnes indhegninger af:

ENGE:	SL 187
KÅL & ABILDGÅRD:	JL III 60
BIGÅRD:	JL III 38
SKOV:	SL 191, 193, 196, 198, 201, 203, 204, 206, 207

Disse paragraffer om hegnspligt og deraf følgende problemer i landsbyen vil nu blive gennemgået og sammenlignet, dels for at afgøre om man iflg. landskabslovene har haft de samme gærdselsregler øst og vest for Storebælt og ydermere for at vurdere, om der i lovenes paragraffer om hegnsforholdene gemmer sig ældre og yngre dyrkningstekniske lag.

Gærder mellem bymarker

Ordet bymark optræder kun fire gange ialt i de danske landskabslove (JL III 54, JL III 58, SL 185 og ESL II 70), og heraf er de tre gange i forbindelse med hegnspligt og gærdesætning, der vil blive omtalt nedenfor.

Den fjerde gang, som ikke har noget med gærder at gøre, er JL II 54, der handler om hvor meget en mand skulle bøde, hvis han på fremmed mands hest red over en, to eller flere bymarker.

Herudover nævnes ordet mark som dyrkningsenhed i en del forskellige sammenhænge ialt 24 gange i alle lovene, heraf:

JL: I 47, I 53, I 56, II 45, II 105, III 40, III 51, III 55

SL: 87, 168, 173, 174, 178, 203, 205, 211

ESL: II 54, II 56, II 58, II 68, II 77, III 42

VSL: III 5, III 7, III 8, III 9

Hegnsplichtens fordeling i forbindelse med gærder mellem bymarker er fundamentalt forskellig i det jyske og det østdanske område.

JL III 58 foreskriver, at når en bys fælled støder op mod en anden bys indhegnede jord :»...een bys fælæth fallær gen annen bys hæghnæt...« da skal ejerne af fælleden rejse det halve gærde, mens den anden by, der har vangen, skal rejse den anden halvdel af gærdet :»...hinæ thær fælæth vghæ resæ half garth with hinæ thær wang vghæ...«, fordi det, som det sidenhen ræsonneres i paragraffen, ad åre kan blive omvendt, hvem der har brug for hegnet, og derfor kan man ligeså godt gøre det ligeligt fra starten.

Skånske Lov er grundlæggende uenig i dette synspunkt, idet der i SL 185 gives udtryk for at den, der har behov for at få hegnet sin mark, selv skal sætte gærdet, mens den anden by, der har fælleden, slipper fri :»...gærthe e hin yfir uang sin ok yfir hæhnæthæ sin...«, hvilket ASP 103 (som ventet) også beskriver.

Valdemars Sjællandske Lov nævner ikke problemstillingen, men i ESL II 70 nævnes gærderne mellem byer, dog i en anden sammenhæng, nemlig uenighed om gærdets placering. Hvis gærdet mellem byerne ikke var sat, så alle kunne være tilfredse med det, og det dog havde tre vintres hævd, kunne man

Ved udgravningen i Agger Tanges sandklitter fandtes pløjespor samt et markdige fra vikingetiden. (Liversage, 1988, p. 263)

ikke bare rive det ned, men skulle føre retssag i løbet af det følgende år om gærdets placering :»...scal han e annæt ar full delæ up giærthæt...«, og først derefter kunne det dømmes til at blive revet ned.

Heri står intet nævnt om hegnspligtens fordeling. Til gen-

gæld er det interessant at se, at det kun er ejerne i landsbyen :»...nockær tha a...« der kunne starte retssagen, og ikke, som man måske kunne have forventet, at det var alle jorddyrkere i landsbyen (hvad enten de ejede jorden eller ej), der kunne rejse sag over gærdets placering.

Straffen for ikke at overholde sin hegnspligt i det jyske retsområde var i første omgang at erstatte den skade, som det mangelfulde gærde havde været skyld i. Ville ingen fra landsbyen vedkende, at det var deres del af gærdet, der var misligholdt, nyttede det ikke at unddrage sig med edsbevis :»... han hauæ æi wald til at biuthæ lagh...«, idet lovbyrderen skulle findes ved, at markens mænd skulle rebe gærdet (måle det op med reb) og dermed finde den skyldige :»...tha sculæ markæ mæn repæ garthæ oc wittæ hwæm thæn garth hørthæ til..«.

Procesretten i denne paragraf røber flere interessante ting. For det første bliver den gammelkendte bevisform, edsbeviset, underkendt i forhold til den mere håndfaste, materielle bevisførelse, rebningen, hvilket rent kronologisk peger på, at JL III 58 er hjemmehørende i det yngre lag af loven. For det andet rummer den øvrige del af paragraffen flere yngre tendenser, bl.a. det at ejendomsvurderingen, som gærderne var sat efter, var den nyere indførte guldvurdering (Hoff, 1984).

Man må således antage, at det at hegne mellem flere landsbyers marker iflg. Jyske Lov har været et yngre retsligt problem, der måske først har været gældende i forbindelse med torpanlæggelsesperiodens befolkningspres omkring lovens nedskrivningstidspunkt, hvor landsbymarkerne nu kom til at ligge så tæt, at de grænsede op mod hinanden. Skånske Lovs gærdeparagraf rummer desværre ikke så udførlig en procesret, der kan ligge til grund for en nærmere datering.

Procesretten i ESL II 70 kunne tyde på, at problemet med byskel mellem landsbyer på Sjælland har været af ældre dato, idet loven nævner 3 vintres hævd på gærdet mellem byerne, førend det på tinge lovligt kunne dømmes til nedrivning.

Inspireret af kanonisk ret var lovhævd på jord ændret fra at gælde efter 3 år med derpå følgende tylvtered (12 mænds sværgen), til først at gælde efter 30 eller 40 års rolig besiddelse (JL II 41, VSL YR 80), hvilket kan give anledning til at tolke og datere ESL II 70 til sædvaneretslig oprindelse og ikke indført på et senere tidspunkt, hvor den blev inspireret af kanonisk ret.

Da det ikke drejer sig om jordejendom, men kun om et gærde, er det spørgsmålet, om man kan tillade sig at drage direkte paralleller til lovhævd på jord, men gærdets relative vigtighed som skel mellem to byers marker taget in mente synes at tale for denne tolkning.

Gærde om vangen

Først en oversigt over de paragraffer i alle lovene der nævner ordet vang (med * er makeret gærdeparagrafferne) :

VSL ÆR 202:	Har kun en ager tilbage i hver vang
SL 75:	Har kun en ager tilbage i hver vang
SL 168:	Går med hjord ind i andens vang
*SL 185:	Man sætter gærde om sin vang
*SL 189:	Om rugsæd i hele vangen
ESL II 49:	Retssag om vangrov i helgen
ESL II 55:	Hovedtoften har en ager i hver vang
ESL II 57:	Om at drive sit kvæg gennem vangen
ESL II 58:	Om at lade kvæg græsse i vangen
ESL II 71:	Om at tøjre heste i vangen
ESL II 72:	Hvis hest slipper løs i vangen
*ESL II 73:	Hvis kvæg slipper løs i vangen
ESL II 74:	Om ævredgræsning i vangen
ESL II 75:	Om at optage kvæg i vangen
ESL III 41:	Mand dræber andens kvæg i vangen
JL I 48:	Nogen fra adelbyen bosættes i vangen
JL II 55:	Om stodheste i vangen
*JL II 58:	Vangegærde sættes efter guldvirning
*JL III 59:	Rugvangsgærde

Ordet vang staves ret ens i de forskellige loves håndskrifter : »wong«(VSL), »uang«(SL), »wang«(ESL), »wang« (JL).

Det er umiddelbart iøjnefaldende, at mens ESL har ti paragraffer, der behandler problemer med vangen, har VSL kun en, og man kunne fristes til at formode, at dette kunne skyldes den kronologiske forskydning mellem de to sjællandske love.

Men da den del af VSL, der indeholder de fleste landboretlige paragraffer, er den såkaldte Ældre Redaktion, der navnet

til trods faktisk er det yngste af loven og stort set jævngammel med ESL, kan dette ikke være forklaringen. Svaret skal snarere findes i det faktum, at ESL er væsentligt mere omfangsrig end VSL, og at den ydermere beskæftiger sig med langt flere dyrkningstekniske forhold, end VSL gør.

Det vil i denne sammenhæng ikke være muligt at gå i dybden med alle de paragraffer, der indeholder ordet vang, men generelt om disse må siges, at de giver indtryk af, at ordet vang kun bruges i forbindelse med dyrkningsfællesskabet for hele landsbyen, som man også kender det fra senere kilder. Der er to undtagelser, begge fra Skånske Lov. SL 168 nævner et problem, hvor en mand går med en hjord kvæg ind på anden mands (private ?) vang, og ved denne foreteelse kan lovbyrderen nægte sig fri med tylvtered, hvilket peger på, at problemstillingen kan henføres til det ældre lag af loven.

SL.185 bruger også vendingen »sin vang«, denne gang om et gærde der skal sættes omkring vangen. Denne paragraf vil blive gennemgået senere, da det nu er hensigten at se nærmere på de steder i lovene, hvor vangegårde står nævnt.

Vest for Storebælt er det igen JL III 58, der skal studeres, også når det drejer sig om vangegårde. Vangegårde sætter hver mand således, som han har ejendom i guldvirning : »... Wangs garth gærthær hwar man swo sum han hauær gullz wirthning...«, og som tidligere anført henleder guldvurderingen til et yngre kronologisk lag.

I to yngre håndskrifter til JL III 59, Ups. H 122 fra 1425 og Thott 585 fra ca. 1500 bruges udtrykket rugvangsgærde : »... rurgh wangs garth skal giærthæ for um paschæ...«, der skulle være sat inden påske, mens der i de ældre håndskrifter kun bruges udtrykket gærdet om rugsæden : »...garth thær for rugh sæth ær...«.

I Skånske Lov nævnes vangegårde i to sammenhænge. Den første SL 185, der ovenfor er citeret, er interessant, fordi den direkte oversat står : gærder den om vangen sin og om hegnet sit, som sæd og indhegning ejer. Umiddelbart tolket må meningen være, at det var en enkeltpersons (private ?) vang, der skulle omgives med gærdet, hvilket strider mod vores normale opfattelse af ordet vang, hvor det sædvanligvis var hele landsbyen, der havde hegnspligten. Om dette skal forstås som et ældre fænomen, hvor hver mand havde råderet over sit individuelle område – her kaldet vang – er nok svært at påvise, men

det er tydeligvis forskelligt fra SL 189, hvor gærderne om vangen er underlagt kollektiv hegnspligt.

Heri står at læse, at hvis en vang besås fuldt ud med rug efter byg, gærder alle granderne lige for rug som for byg om deres vang : »...ær thæn wang aldær sas mæth ruhi aftir biug, gærthæ allær grannæ æm fullikæ fore ruh sum fore biug«. Skulle en enkelt imidlertid ønske at så noget andet i vangen, end de øvrige har bestemt, skal han selv sætte kantgærde »brungærthæ«, vel ment som et solidt, uigennemtrængeligt, men ikke for bredt gærde om sin egen afgrøde, og han må ikke som pant optage de andres kvæg, hvis naboerne opgiver ævred for ham.

ESL nævner ikke ordet vanggærde direkte, men i II 73 må det alligevel være problemer med et vangegærde, der omtales i en sammenhæng, hvor kvæg er trængt igennem et itubrukt gærde og dermed kommer i vangen imod bymændenes vilje : »...Æn commær nokæt fæ gen manz williæ innæn wang ællær gømæn lith ællær gømæn brøthnæ garthæ...«

Forinden er det blevet fastslået, at tingmændene var i deres gode ret til at kræve bøder, hvis et gærde ikke var rejst tilfredsstillende. Selvom det ikke explicit er nævnt, hvem der var forventet at skulle have rejst gærdet, må der være tale om bymændenes kollektive andel i det fælles gærde omkring vangen.

Af de fem sammenhænge, hvor vangegærde behandles, må de fire henføres til det yngre lag af lovene: Jyske lov III 58 med guldvirning som dateringsgrundlag, III 59 om rugvangsgærde, der kun optræder i to yngre håndskrifter, og SL 189, der ikke via procesretten kan indordnes kronologisk, men hvis indhold peger mod et fuldt udviklet vangebrug, ligesom ESL III 73.

SL 185 skiller sig som omtalt ud ved at nævne, at en enkeltperson skulle hegne vangen alene, men sammenligner man med Anders Sunesens Parafraze til SL i det kapitel, der meningsmæssigt har det samme indhold, men sprogligt er lidt anderledes udformet, kan der kastes mere lys over dette.

Anders Sunesen skriver (ASP 104): »byrden for at sætte gærder påhviler... agrenes og engenes ejere, for at de kan værne om deres egen jord...«. ASP og SL bygger begge på en ældre fælles kilde, og man kan enten formode at meningen i SL 185 og ASP 104 har været at det var den fælles vang, der skulle omgives med gærder, eller at SL 185 har rødder i et

system, hvor hver mand heggede for sig, men sidenhen på nedskrivningstidspunktet skulle tolkes som grandernes fælles hegnspligt.

Det er p.g.a. paragraffernes højst forskelligartede indhold svært at vurdere, om hegnspligten med vangegærdet har været ens organiseret i Øst- og Vestdanmark, men umiddelbart ser det ud til, at alle granderne var forpligtede til at rejse hver en del af det fælles gærde, dog i det jyske retsområde således, at nabobyer rejser halvt vangegærde hver.

Agergærde

Den næste gærdetype, der skal behandles, er agergærderne. Netop her kan man forvente at finde relikter af ældre tiders landbrug, hvor en mere individuel hegnspligt om mindre dyrkningsenheder har stået som modsætning til den kollektive hegning af større fælles arealer, der var kendetegnet ved vangebruget.

Alle lovene er så rige på paragraffer, hvori ordet ager optræder, at det vil føre for vidt at give en beskrivelse af dem alle, men for oversigtens skyld opremses disse paragraffers numre kort:

JL: I 47, I 51, I 52, I 57, II 47, II 71, II 74, III 47, III 48, III 51.

SL: 75, 76, 87, 168, 169, 174, 179, 181, 184, 186, *187, *189, 206.

ASP: 35, 102, 103, 105, 106, 108, 109, 113, 119.

ESL: II 55, *II 57, II 68, II 72, II 74.

VSL: ÆR 202, ÆR 203, ÆR 204.

Mangeartede problemer om agrene behandles, lige fra tyveri af korn fra ager, tøjring af kvæg og heste på agrene, møllevand, der oversvømmer agre, forholdet mellem toft og ager, bevisretten til agre, bygning af huse på ager m.v.

En af de generelle iagttagelser, der kan gøres om agrene i alle disse sammenhænge er, at de ikke har været helt små, siden det kunne lade sig gøre at opføre huse på dem eller lade en hel hjord kvæg (12 stk.) græsse der.

Ud af de mange agerparagraffer er der kun få, hvori gærde

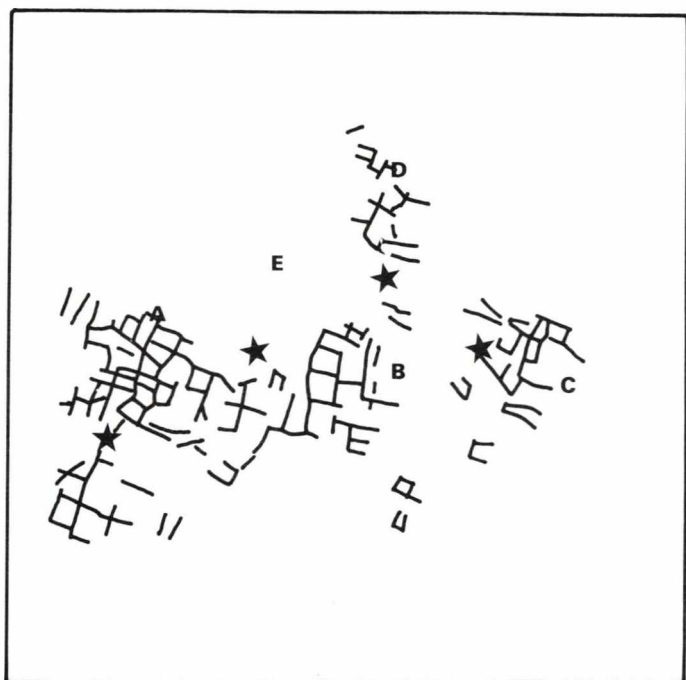

Udpløjede volde omkring oldtidsagrene tegner sig som lyse mønstre i marken midt i luftfotografiet af Omme Bakker. (Sørensen, 1973).

omkring ageren er nævnt, og desværre er det kun det østdanske retsområde, der er repræsenteret (SL, og ESL) mens JL ingen bestemmelser har, der direkte beskæftiger sig med agergærde.

Skånske Lov 187 rummer det mest direkte vidnesbyrd om enkelt indhegning af agrene i alle lovene, idet der her står beskrevet, hvor meget en mand skal bøde, hvis han tager gærdet mellem sin og andre mænds sæd op, førend alle har fået høstet deres korn :»...takær man up akær garthæ sit fore annænra manna sæthæ, før æn alli mæn fa burhit korne sinu...«.

To af håndskrifterne til SL bruger ovenikøbet udtrykket :»egget gierde« eller »sytt eyet agher gærthe«, der næppe efter-

Ud fra luftfotografiet er tegnet en plan over oldtidsagrene i Ommebakker. (Sørensen, 1973).

lader nogen tvivl om, at det omtalte gærde har stået omkring en enkeltpersons egen ager. Der rejser sig selvfølgelig straks det spørgsmål, om det ikke bare er en bestemmelse, der har været gældende i et område, hvor vangebruget f.eks. af geografiske grunde ikke kunne vinde indpas, og derfor ikke nødvendigvis behøver være ældre end vangebruget.

Dette er svært at tilbagevise, men ser man nærmere på resten af paragraffen, der rummer det procesretslige i sagen, skulle der først erstattes for den fremkomne skade og betales bøder, men siden står der, at det er muligt helt at undslå sig ved 6. mands ed. Her fordres ingen materiel bevisførelse, rebnings eller lignende konkret undersøgelse, idet den gamle formelle bevisførelse med edsafklæggelse var nok i denne sag.

At paragraffen er af høj alder synes dermed påvist, og det må antages, at vi her står overfor et relikv af et dyrknings-system, der rent tidsmæssigt må ligge før vangebrugets indførelse.

Det tidligere omtalte kantgærde »brungærthæ« omkring en enkelt mands ager inde i vangen (SL 189) repræsenterer formentlig det næste udviklingstrin, hvor vangebruget var indført, men hvor dyrkningstvang endnu ikke var helt gennemført. Det er bemærkelsesværdigt, at der ikke kræves, at den pågældende mand skulle lægge noget af sin øvrige jord f.eks. toften ud til græsning som erstatning for det indhegnede område af marken, som det ses i ESL II 57. Dette må ses som et udtryk for, at presset på græsningsarealerne endnu ikke var så stort, at der direkte var mangel på græsning, altså at de indhegnede vange endnu ikke optog al pladsen i ejerlaget som landsbyen havde til sin rådighed.

ESL II 57 nævner som sagt også problemet med, at en mand ønsker at indhegne sin ager :»...nokær man sin akær will in wænge...«, hvilket derefter forpligter ham til at udlægge et ligeså stort areal af sin hovedtoft til græsning for de øvrige bymænds kreaturer, der nu havde mistet hans ager til fællesgræsning efter høst.

Denne restriktion med udlægning af toftejord til fællesgræsning er, som ovenfor omtalt et tydeligt udtryk for det veludviklede vangebrugs ofte forekommende problem med begrænsede græsningsressourcer, og der kan næppe herske tvivl om, at dette er et yngre dyrkningsteknisk problem. Videre i paragraffen står ovenikøbet anført, hvordan en mand, der ønsker at bygge noget på sin ager ude i marken, udover at udlægge sin toft til græsning, også skulle sørge for at lægge en vej derud skadesløst for de øvrige ejere, så han ikke generede naboerne med at trække kvæg gennem vangen.

Sluttelig bør en enkelt paragraf fra JL også omtales, til trods for at agergærde ikke direkte omtales. JL III 57 pålægger enhver mand at sætte sine gærder, som alle ejere bliver enige om :»...hwær man skal sinæ garthæ gærthe swa sum allæ ægh giuæ ia til...«. Da »garth« både betyder gærde og gård står her direkte oversat, at man skulle sin(e) gård(e) gærde, hvilket kunne tolkes som om at det var ens egen gårds gærder – altså forstået som agergærder – der skulle sættes så alle ejerne i byen var tilfredse med det. Helt sikker er denne tolkning dog

ikke, da sætningen ligeså vel kan betyde, at man skal sætte det mål gærde (antal favne) i bymarken, som ens gård var skyldig at sætte.

Til gengæld skal gærderne her være sat i forhold til, hvor meget man ejede i byen målt ud fra bolets størrelse, hvor det i III 58 var guldvurderingen, der lå til grund for gærdesætningen. Dette peger på, at paragraffen er af ældre dato, da begge vurderinger ikke kan have været gældende i en landsby på samme tidspunkt.

Det vstdanske område rummer således også en paragraf, hvor agergærdet forekommer.

Toftegærder

Toften, der var det areal inde i landsbyen, hvorpå gårdens bygninger lå, skulle også hegnes, og både i Jylland, på Øerne og i Skåne har lovene regler om dette. Da toften imidlertid iflg. lovene er en særdeles variabel betegnelse, skal der her knyttes nogle kommentarer til ordet toft.

Af toftbegreber udover det almindelige »toft« nævner lovene følgende:

HOVEDTOFT (Hovæth Toftæn), der må betegne den toft i byen hvorud fra placeringen af gårdens agre i bymarken i følge sol- og bolskiftet skulle placeres. (ESL II 55) (Larsen, 1918, p. 228f.).

HUSTOFT (Husætoftær), uden tvivl den jord i landsbyen, hvorpå bygningerne lå. (SL 56, 67, 75)

SVORNE TOFTER (Swornæ toftæ) iflg. Poul Meyer nye tofter, »der var indtaget af det der før var agerland« (Meyer, 1949, p. 135) velsagtens som resultatet af en vækst i antallet af byens gårde, og derved opstået mangel på toftejord (JL I 51).

GAMLE TOFTER (Gamlæ toftæ), forstået som de oprindelige tofter modsat de yngre svorne tofter, og ofte vidner marknavnet »Gamle tofter« el. »Gammelby Tofter« om en nedlagt landsbys tidligere placering (JL III 57).

UBEBYGGEDE TOFTER (vbygdæ toftæ), som måske er lig med toftagrene, der fra senere tiders kort ses beliggende i umiddelbar nærhed af gårdens toft (JL III 57).

HØJE TOFT (Høræ el. høgheræ toft), der, i den sammenhæng hvori de nævnes, må forstås som en ude på marken beliggende toft, opstået ved en udflytning fra adelbyen enten som en torp eller som en enkeltgårdsbebyggelse.

Poul Meyer har desværre gjort toftbegreberne lidt mere indviklede at forstå end nødvendigt er, fordi han har benyttet Kromann og Iuul's oversættelse af ordet »hørætoftæ« i ESL II 68 til ydertoft, som værende lig med tofteageren eller hovedtoften (Meyer, 1949, p. 142). Da »høræ toftæ« i en del af håndskrifterne også staves »høgheræ toftæ« må det, som jeg ser det, være det samme begreb, der nævnes i ESL II 68 og i ESL II 54, altså den torp-toft, der ligger ude på marken.

For at vende tilbage til gærderne, rummer lovene fire paragraffer om toftægærder:

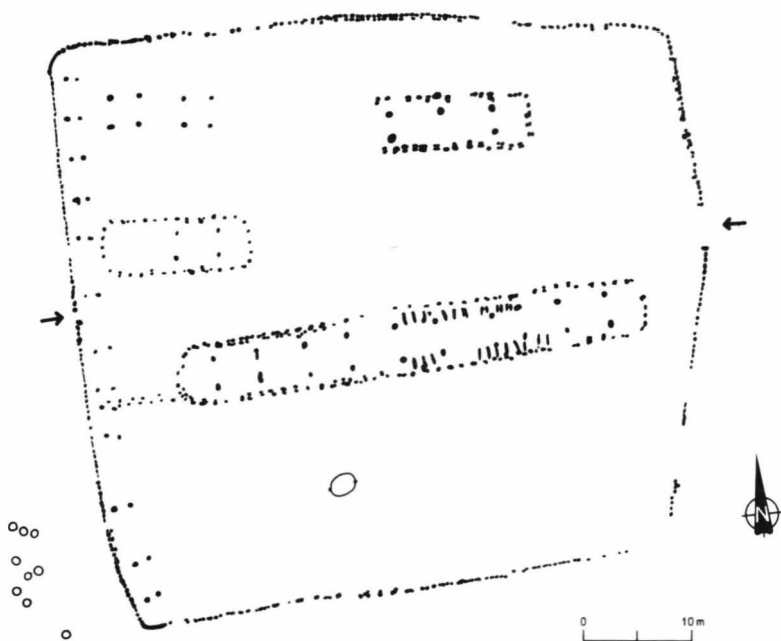
- JL III 57: Alle skal gærde bebygget toft
SL 187 og
ASP 105: Bøde for at opbryde mands toftægærde
ESL II 68: Om at sætte gærdestaver på andens toft

JL III 57 rummer de fleste oplysninger om, hvordan toften skulle gærdes, idet der her foreskrives, at alle skulle sætte gærder for deres bebyggede tofter: »...allæ man sculæ gærthæ for theræ toftæ thær bygd æræ...«. De ubebyggede tofter, der måske skal tolkes som toftagrene, skulle ejerne kun sætte endegærde for, mens naboerne skulle sætte sidegærderne.

Atter en ordning, hvor en ligelig fordeling af hegnspligten ses i det Vestdanske retsområde, men der levnes ingen mulighed for at placere paragraffen nærmere rent tidsmæssigt. JL III 60 nævner også gærdet om toftegården, men herom senere.

I SL 187 og ASP 105 bliver en mand idømt bøder på 3 mark, hvis han opbryder en anden mands toftægærde, men det er dog muligt for ham at nægte ulovligheden med tylvtered: »...Brytæ man up toftæ gærthæ annærs manz, bõtæ thre mark ællær dyli mæth tyltær eth...«. Hermed får vi via tylvtereden en mulighed for at henføre toftægærdet til det ældre lag af loven, hvor resten af den omtalte paragraf også har kunnet henføres.

Toftægærderne kendes iøvrigt fra arkæologiske udgravninger, hvor især Vorbasses gårdindhegninger i den yngre jernalder og i Vikingetiden giver et godt indtryk af den sociale

Plan over en udgravet gård fra 4. årh. e. Kr. i Vorbasse, hvor man tydeligt ser toftægærdet/hegnet, der har omsluttet gårdens bygninger (Hvass, 1979, p. 28).

struktur i landsbyen, belyst ud fra størrelsen af de indhegnede tofter omkring gårdene (Hvass, 1983).

Fra engelske love ved vi, at ordet toft, stavet bogstavret som på dansk, var kendt i Kong Edward's regeringstid 901-924 e.Kr. (Ancient Laws, 1840).

Straffen for at opbryde anden mands toftægærde var i SL 3 mark, hvorimod andre gærders beskadigelse kun kostede 2 øre, hvilket må tages til udtryk for, at toftægærdet på det tidspunkt tillagdes større værdi end et almindeligt gærde.

I ESL II 68 møder vi begrebet »høghræ toft«, hvor en mand ude på marken fejlagtigt har sat sit toftægærde ind på en andens ager – selvfølgelig en ret nem måde at forøge sin tofts areal på – og der skal da også bødes 6 øre herfor. Men denne forteelse kunne man ikke sværge sig fra. I stedet skulle ud-

valgte tingmænd besigtige marken, og hvis de fandt hans gærdestaver på forkert grund, skulle der bødes 12 øre, hvis han tidligere havde nægtet. Den formelle bevisførelse (edsbeviset) var her underkendt i forhold til tingmændenes syn på sagen, hvoraf vi kan slutte, at paragraffen er af den yngre type. Dette passer overens med, at det først er i torpanlæggelsesperioden, at retsreglerne om »Høghræ toftæn« har været nødvendig.

At man har hegnet sine tofter både i det Øst- og Vestdanske område, hersker der ingen tvivl om, men det er kun fra Jylland at vi nøjagtig ved, hvordan gærderne har været sat for henholdsvis bebyggede og ubebyggede tofter.

Analysen af toftøgærderne kastede ikke det store lys over de dyrkningstekniske forhold men bekræftede en opdeling i et ældre og yngre lag, hvor det almindelige toftøgærde (SL 187) kunne tillægges ret høj alder, hvorimod torpens toftøgærde ikke uventet kunne henføres til det yngre lag af loven.

Udover de ovennævnte placeringer af gærderne (om bymarken, vangen, agrene og tofterne) er der et par andre steder, hvor der iflg. JL skulle hegnes:

Kål og abildgården (JL III 60) der interessant nok også i håndskrifterne kaldes »hialmgarth«, altså det sted man kunne stille en »hjeml« (en overdækket hø- eller kornstak, der kendes fra adskillige udgravninger af den yngre jernalders landsbyer). I visse af håndskrifterne kaldes det også for »toftegården«.

Bigården skulle også hegnes, så kvæg og heste ikke kom for tæt på bistaderne og risikerede at blive stukket ihjel.

Sluttelig nævner Skånske Lov adskillige gange (SL 191, 193, 196, 198, 201, 203, 204, 206, 207) en mands indhegnede skov, hvorfra der ikke måtte stjæles nødder (i større stil), hugges brændelæs, fældes træer med bier i, fanges høge med krog m.v. – en del paragraffer, der går igen i en del af de andre love, uden at der her specifikt står nævnt, at skoven skulle være indhegnet. Disse sidstnævnte paragraffer giver ingen oplysninger, der har interesse m.h.t. dyrkningssystemerne og deres organisering, hvorfor de ikke vil blive undersøgt nærmere.

Gærðingstidspunkter

Som en del af hegnspligten var det ved vangebruget vigtigt, at alle i landsbyen sørgede for at overholde de tidspunkter, man i fællesskab var blevet enige om at gærderne skulle være sat til, så dyrene ikke kom ind på agrene og generede de opvoksende afgrøder i den fælles vang.

Man fastsatte en lovdag, hvor gærderne skulle være i orden, og besluttede samtidig hvornår det tidligst var tilladt at åbne gærderne igen, efter at høsten var i hus:

- JL III 57: Ejere fastsætter lovdag.
- JL III 59: Ruggærder til påske. Ned til St. Mikkels Messe.
- SL 187: Tager gærde op mellem sin og andres sæd.
- SL 188: Grander fastsætter lovdag.
- ASP 102: Indbyggere berammer lovdag.
- ESL II 72: Tingmændene sætter frist for gærder.
- ESL II 74: Benytter ævred for tidligt.

Lovdagen blev fastsat på forskellig måde, alt efter hvor i landet man boede. I flg. JL III 57 var det ejerne af jorden, der fastsatte, hvornår gærderne skulle være sat :>...garthæ sin garth a thæn laghdagh thær eghær sat...«, mens SL 188 lader alle granderne fastsætte gærðingstidspunktet. I ESL er det en helt tredje part, nemlig tingmændene, der skulle fastsætte fristen for gærderne, hvis nogle grander i byen generede de andre ved ikke at få sat deres gærder.

Ingen steder står det nævnt, hvilke gærder det helt konkret drejer sig om. Da alle i landsbyen er afhængige af, at hvermands gærde var sat på det samme tidspunkt, kan det næppe dreje sig om andet end det fælles vangegærde, hvor hver satte og vedligeholdte sin del, formentlig målt i et vist antal favne.

At det er vangegærder, lovdagen gjaldt for, ses endvidere af ESL II 74, hvor en lumsk person i byen lader sit korn stå ude uhøstet alt for længe for at gøre de andre skade eller måske for at optage de andres kvæg på sin ager :>...æn ær thet nokær then fool i by at han latær foræ thu sit corn utæ stande at han wil gøæ andrum thæræ wandæ mæth...«

De andre i byen kunne i princippet være ligeglade med, hvor sent denne eller hin fik høstet sit korn, hvis man hver dyrkede sine individuelt hegnede stykker jord. I vangebruget kunne

derimod ingen opgive ævred, før alle i vangen havde høstet, og derfor bliver den lumske person også pålagt at indhegne sin jord, så de andre kan nyde deres ævred. Netop dette at en eller flere af bymændene enten med vilje eller ved uheld lod deres korn stå ude for længe, blev langt senere, i landboreformperioden, det klassiske eksempel på vangebrugets svage side, på den store afhængighed man havde af hinanden.

Præcist hvor længe gærderne skulle stå får vi at vide i JL III 59, hvor gærderne om rugsæden skulle være sat til påske og om vårsæden til pinse, og ingen måtte driste sig til at tage gærder op før St. Mikkels Messe.

Det er bemærkelsesværdigt, at der i ingen af de ovennævnte paragraffer gives mulighed for at sværge sig fra en lovertrædelse med gærdernes lovdag. Alle lovene nævner, at man skulle overholde tidspunkterne, ellers vankede der skadeserstatninger eller bøder - man kunne ikke frakende sig ansvaret ved andre mænds ed.

Dette må tolkes som et yngre retsligt fænomen, som et lag af lovene, der først er blevet til ret sent i retsudviklingen, måske kort forinden lovenes nedskrivning i begyndelsen af 1200-tallet, hvilket stemmer overens med de tidligere kronologiske analyser, hvor det fuldt udviklede vangebrug først er erkendt i den tidlige middelalder.

Misligholdt eller ødelagt gærde

Selvom gærderne nu var blevet sat, lukket og åbnet på de rigtige tidspunkter, var der stadig utallige muligheder for tvister mellem byens beboere om gærderne.

Eet af de mest nærliggende problemer var selvfølgelig, at man ikke vedligeholdt sine gærder og undlod at reparere de huller, der jævnlige opstod i dem. I både Øst- og Vestdanmark beskæftiger man sig med problemet, men måden man løser det på er ret forskellig.

JL III 58 går konsekvent til værks og lader markens ejere rebe det gærde, der er i stykker, hvorved den skyldige efter ret rebning kunne findes, og han havde ikke ret til at føre edsbevis for at rense sig :»...tha sculæ marcæ mæn repæ garthæ oc wittæ hwæm then garth hørthæ til oc thæn thær rææt reep fallær a han hauæ æi wald til at biuthæ logh...«. Edsbeviset

blev underkendt i forhold til rebningen, og der skulle både betales erstatning og bøder.

ESL II 73 bruger et lidt andet eksempel. Hvis kvæg trænger gennem en mands itubrudte gærde, og granderne advarer den person, de mener har vedligeholdelsespligten over gærdet, da skal han bøde 2 øre, hvis han efter nat og dag ikke reparerer sit gærde. Det er dog muligt for ham med tredje mands ed at nægte, at det var gennem hans gærde, at kvæget brød igennem.

Her nævnes ikke rebning som afklaring på gærdestriden. Man kunne slippe for videre tiltale ved at sværge sig fri. Det skal tilføjes, at det ikke er fordi man generelt har manglet kendskab til rebningsproceduren i det sjællandske retsområde, idet både SL, VSL og ESL benytter sig af rebning i forbindelse med opmåling af jord. Manglen på rebningsproceduren her er snarere et tegn på, at paragraffen er af ældre dato.

Jyske Lov afspejler endnu engang et yngre og mere veludviklet retssystem i forbindelse med gærdeforholdene, og det må være et stykke af det fælles vangegærde, der her gennem rebning kunne henføres til en bestemt person, som havde vedligeholdelsespligten.

ESL II 73 giver ikke så direkte indtryk af, at det var et vangegærde, der var misligholdt, snarere at det var en enkeltpersons eget gærde. Umiddelbart kunne den del af paragraffen godt tolkes, som om det kvæg, der brød gennem gærdet kom indefra det omgærdede område (evt. ævredgræssende) og brød ind på og ødelagde andre mænds opdyrkede områder.

I begyndelse af samme paragraf, som dog ikke hænger sammen med den ovenfor beskrevne del, beskæftiger man sig med det problem, at et gærde er sat på en så mangelfuld måde, at det er nytteløst og ikke til gavn som værn mod dyrene. Tingmændene kan da lade den skyldige blive idømt bøder, som hvis gærdet overhovedet ikke havde været sat. Her er ingen mulighed for at undslippe ved ed, og ser man nærmere på håndskrifterne, viser det sig, at det gærde, der er tale om, er et, der skulle værne vangen, idet et af håndskrifterne har formuleringen, at gærdet ikke kunne væрге for vangen :»...ther eij kandt werie for wangen...«.

Det er bemærkelsesværdigt, at ikke alle håndskrifter til ESL II 73 nævner, at det her var et vangegærde, det drejede

sig om. Forklaringen på dette kan være, at på det tidspunkt hvor man valgte at finde en ny »gammel« regel om hegnsforholdene, vidste alle, at det var vangegærde man talte om, hvor gærde var lig med vangegærde, og det behøvedes derfor ikke at blive mere præcist formuleret. ESL II 73 rummer således både en nyere regel om vangegærde, samt en ældre del om en anden type gærde.

Opbryde gærde

Et andet stridspunkt med gærderne opstod iflg. de østdanske love, hvis en mand med vilje gik hen og opbrød en anden mands gærde. SL 186 idømmer lovbryderen en bøde på 2 øre, plus at han skal erstatte skaden, men til slut gives der ham lov til at nægte det hele med tredje mands ed. VSL III 8 ser mere strengt på ugerningen, hvor en bonde udover at få omhugget sit markgærde også fik sin svinesti ude på marken ødelagt. Begge var forteelser, som blev takseret til en bøde på 3 mark. Her var det også muligt at sværge sig fra ugerningen, men der fordres tylvtered - tolv mænds ed. Det gærde, som Kromann og Iuul i VSL III 8 har oversat som markgærde, viser sig i samtlige håndskrifter at hedde noget andet : »...vm nokir man huggir bondans olgarth vp ellær hans swine sty...«, idet der direkte oversat står : om nogen mand hugger bondens »olgarth« op eller hans svinesti. »Olgarth, oldgerdh, alegarth, odel gaarth« står der i de forskellige håndskrifter, og valget af ordet markgærde synes ikke at være helt dækkende.

Ordet »old« eller »oll« stammer iflg. Kr. Hald fra det olddanske »Woll« eller »wall«, hvor bogstavet w er bortfaldet, i betydningen slette, eller måske indhegnet græsgang (KLN 20, sp.243). »Oldgarth« skal derfor snarere oversættes til slettegærde eller græsgangsgærde, som en mand skulle sætte om et areal, hvor dyrene kunne græsse (Jørgensen,1990).

I vangebruget græssede dyrene enten på den vang, der lå brak, eller på overdrevet, hvis et sådant eksisterede, og det er ikke sandsynligt, at nogle af disse områder har været omgivet med et »oldgarth« i betegnelsen slettegærde.

»Oldgarth« er snarere hjemmehørende i perioden før vangebrugets indførelse, hvor man som beskrevet på de efterfølgende sider må have haft et indmark-udmark system med

den intensivt dyrkede indmark hegned fra udmarken, hvor dyrene græssede. »Oldgarth« i ESL og VSL skal sandsynligvis tolkes som det gærde, der adskilte den opdyrkede indmark fra udmarkens græsgange. I hvert fald var det et gærde, der hegnede græsgangene hvor dyrene gik.

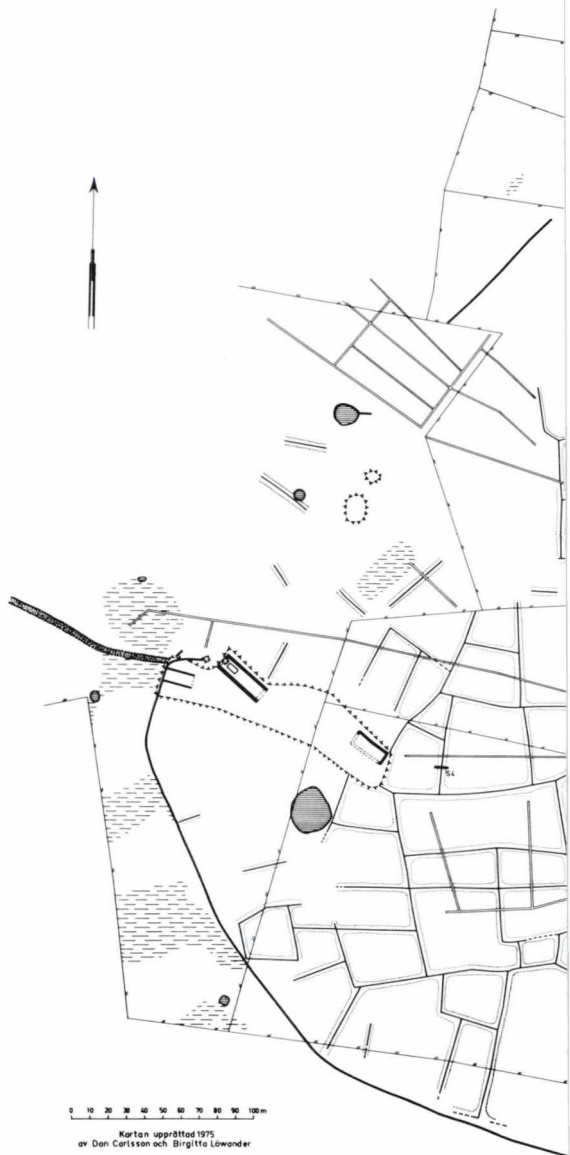
»Oldgarth« optræder hver gang i sammenhænge, hvor det gamle ord for hegn »hagha« (egl. have) også bruges, hvilket er medvirkende til at henføre paragraffen til et ældre lag af lovene. Om »old« bør det også nævnes, at visse øde områder med mange nedlagte landsbyer i senmiddelalderen blev kaldt »Old« f.eks. Skibby Old i Hornsherred (Ødegårdsprojektet, 1977 p. 129)

ESL II 30 og VSL III 7 nævner stort set den samme sag som VSL III 8. Her er lovbruddet, at en mand »bonden til had og harme« sætter ild i svinestien eller »oldgarth«, hvorefter der skal bødes 9 mark eller sværges tylvtered. Procesretsligt rummer både VSL III 7 og III 8 tilsyneladende to forskellige kronologiske lag samtidigt, idet tylvtereden (som et ældre fænomen) også skulle aflægges af de, der havde været med i »færd og følge« ved ugeringen.

Færd og følge som strafbar handling opfattes sædvanligvis som inspireret af kanonisk ret, da meddelagtighedsansvar ikke havde været kendt i den ældre danske sædvaneret (Tamm, 1978, p. 40) og derfor må karakteriseres som et yngre retsligt fænomen. Hvordan ældre sædvaneretslig proces og nyere tilført kanonisk inspireret ret kan optræde side om side i samme paragraf kan være svært at forklare. Det skyldes vel sagtens, at kirken ikke altid havde held til (eller måske ikke fandt det tvingende nødvendigt) at ændre den sædvaneretslige proces grundlæggende, men i visse tilfælde dog som mindstemål ønskede at tilføje et element af den kirkelige ret, hvis det ansås for påkrævet - her altså meddelagtighedsansvaret.

Paragraffernes indhold anses derfor at være af ganske høj alder j.fr. tylvtereden, det andet yngre retsfænomen til trods, og »oldgarth« må som ovenfor beskrevet også være et fænomen, der er hjemmehørende i perioden før vangebrugets indførelse.

En anden måde at forbryde sig mod loven på var at opbryde anden mands gærde for sin hest eller vogn, så det var nemmere at komme frem, og dette fremkaldte iflg. SL 187 et bødekrav på 2 øre, hvis der skete skader ved lovovertrædelsen.

Det fossile kulturlandskab i Stånga Sogn, Gotland, hvor et kraftigt stengærde indhegnede de tidligere »Celtic fields« (oldtidsagre). Under sten-

gårdet fandtes ardsfor dateret til førromersk jernalder (500-0 f.Kr.), mens gårdet kunne ses at have været i brug fra ca. 100-600 e.Kr. (Carlsson, 1979, p.72)

Også her var det muligt at sværge sig fra overtrædelsen ved tredie mands ed, hvilket placerer paragraffen i det ældre lag af loven.

Håndskrifterne gemmer en ganske interessant oplysning, som ikke er kommet med i oversættelsen. Det gærde, man brød op for sin hest eller vogn, bliver i alle håndskrifterne kaldt udgærde : »...brytær man up utgærthæ annærs manz...«, og herefter beskrives det, at dette gærde stod omkring hans agre og enge. Der er altså ikke tale om et gærde omkring en enkelt ager, men et større gærde, der indhegnede flere agre og enge, tilhørende en enkeltperson, og det er sandsynligt, at vi i denne paragraf har fundet nøglen til forståelsen af vangebrugets forgænger - indmark/udmark systemet.

Dan Carlsson har i sin disputats »Kulturlandskapets utveckling på Gotland« påvist, at de oldtidsagre, som også er kendt i dette område, ikke alle gik af brug i 2-300 årene e. Kr.. En del af dem, der lå nærmest bebyggelsen blev fortsat dyrket som en intensivt gødet indmark, hvor man høstede årlige afgrøder på agrene, og hvor intensivt drevne engstykker gav græs til høslet. Indmarken bestående af en del af de gamle oldtidsagre blev hegnet hele vejen rundt med et stengærde, så man ikke behøvede at hegne enkeltagrene særskilt. På udmarken, d.v.s de opgivne gamle agre plus skov, kunne kvæget så uforstyrret græsse (Carlsson, 1979, p. 154).

En lignende udvikling beskriver Mats Widgren i Östergötland (Widgren, 1983, p.123), og fra det danske område er dette system formentlig at finde på Bornholm i Risen Skov, hvor et marksystem med mindre, men regelmæssige oldtidsagre lå under et nyere system med kraftige stenstrengene (Nielsen, 1984, p. 145). I det Nordvesttyske kystområde nær Bremerhaven er der i udgravningen af agersystemerne til byen Flögeln opmålt agervoldsbreder på op til 16 m. omkring oldtidsagre, og ved fosfatanalyse har det vist sig, at agervoldene har langt højere fosfatindhold end de agre, de omgiver (Zimmermann, 1979 p. 244).

På et tidspunkt har man altså opgivet at dyrke de bassinformede, enkeltindhegnede lavtliggende agre og har valgt at bruge de efterhånden ret brede volde, der havde en god mulddybde, som derefter blev gødsket årligt. Det vides ikke konkret, om dette fundne agersystem har været omgivet af et

hegn lignende det, man har fundet på Gotland, men det synes vanskeligt at kunne være hegnet på anden måde.

Dette må være det samme dyrknings-system, vi har mødt i SL 187, et indmark/udmark system, hvor den enkelte mands agre og enge er omgivet af et fælles hegn, og SL 185, hvor en enkeltperson skulle gærde om sin egen vang, kan også tolkes som værende nært beslægtet med dette, altså den private vang forstået som indmark.

Gærde spærrer vej

At ødelægge en større vej (adelvej) ved at spærre den med sit gærde, med grøft eller ved at pløje den op er både ESL II 12, VSL ÆR 195 og SL 70 enige om skal udløse en bøde på 3 mark til Kongen. SL og VSL's paragraffer om dette lovbrud er identiske, og må enten bygge på et fælles forlæg eller være skrevet af fra hinanden.

I oversættelsen til SL 70 står der, at den, der ødelægger en hovedvej med grøft eller pløjning eller spærrer den med gærde, skal bøde 3 mark til Kongen, men håndskrifterne gemmer et andet ord om det at pløje: »...ær spillæ uil athul væh mæth grøft ællær mæth arthdahe ællær man menær mæth gærthæ bötæ konnung thre mark.«

At pløje bliver i alle håndskrifterne kaldt at »arde« hvilket også er tilfældet i VSL ÆR 195, og paragraffen må formentlig være blevet til på et tidspunkt, hvor det at pløje normalt hed at arde, simpelthen fordi det redskab man brugte var arden og endnu ikke ploven.

Nogle af håndskrifterne til SL 70 beskriver den mands gærde, der spærrede for vejen som »sin garth« eller »sina garthæ« en mands eget gærde, og sammen med det at arde tolkes gærdet som et ældre fænomen, hvor en enkelt mands gærde (evt. indmarksgærde) blev sat, så det ødelagde en hovedvej, hvilket der naturligt skulle bødes for.

At pløje bliver gennemgående kaldt at pløje og ikke at arde i de øvrige paragraffer af landskabslovene, der omtaler det (ESL II 49, II 68, II 69), og disse paragraffer kan ad anden vej ydermere tilskrives det yngre lag af loven. JL II 71 bruger dog også udtrykket at arde.

I ESL II 12 idømmes en mand, der spærrer en mellemvej

Rekonstruktionstegninger af de oldtidsagrenes brug ved landsbyen Flögeln, hvor agre omgivet af mindre volde i den første fase blev dyrket,

»mæthæn wægh«, også en bøde på 3 mark, hvis han her har bygget gærde, dige eller hegn :»...mæth garth ællær mæth diki ællær mæth haghæ...«. Her kan det være svært at påvise hvilken type gærde, det drejede sig om. Slutningen af paragraffen er iøvrigt så speciel, at den skal nævnes her, fordi den pludselig lader en person (formentlig lovmanden, der mundtligt reciterede loven) træde frem i rampelyset og sige, at han ikke tør udtale sig om andre veje, skovveje eller dem mellem tofter, førend flere personer kommer til stede.

Tydeligere bevis for, at mundtlige retsforedrag er blevet afholdt før lovenes nedskrivning, kan næppe findes, og de andre han ventede på, før han ville udtale sig, har uden tvivl været »flere lovkyndige mænd, med hvem han kunne rådføre sig« (Jørgensen, 1940, p.21).

At det var Kongen, der indkasserede bøden på 3 mark, når en vej blev spærret eller ødelagt, udsprang af, at lovovertrædelser, som ikke direkte havde forurettet en person der kunne bødes til eller erstattes skade overfor, måtte have Kongen som bødemodtager (KLNLM, bd.2, sp.526-533).

mens det sidenhen var de brede volde, der blev gødet og dyrket. (Zimmermann, u.å., p.87)

Gærde skader dyr

Hvad gærderne var opbygget af, giver lovene os ikke mange oplysninger om, men et enkelt sted nævnes det, hvordan dyr kunne blive forulempede af de forskellige gærdselsmaterialer. ESL II 61 beskriver, hvad der skulle ske, når noget kvæg eller en mand fik sin død af det ris, der var flettet i gærdet, eller hvis det var store gærdestaver, der forvoldte deres død.

For en mand skulle der bødes 3 mark, for en hest eller et stykke kvæg 6 øre - vel at mærke kun hvis dyrene var mere end 2 øre sølv værd. Loven ræsonnerer logisk nok, at det oftest var de store gærdestaver, man fik skader af: »...for thy næfnæ mæn staueræn til at ther far oftæst fæ skathæ af...«

Det er tidligere blevet nævnt, at ordet »brungarth« skulle opfattes som et relativt smalt, måske plankeopbygget gærde, men hvordan det rent fysisk har været konstrueret kan ikke påvises.

Måske skal »brungarth« oversættes til brøndgærde, og denne type gærder kendes fra udgravninger bl.a. i Vorbasse,

hvor en brønd var omgærdet med et ganske smalt flettet hegn, der adskillige gange var blevet repareret eller sat på ny.

Det tredje sted i lovene, hvor et gærdes kvalitet/materiele omtales, er JL III 60, der beskriver gærderne om kál- abild og toftøgården samt om »hjælmgården«, hvor gærdet skulle kunne modstå alle slags husdyrs forsøg på indtrængen, dog ikke geder og gærdebrydere som okser og svin :»...alskyns fæ utæn for getær enæ oc for garth brytær swo sum ysæn ære æth swin.« , for disse gærdebrydere kunne man sagsøge bonden for ikke at have vogtet ordentligt.

Gærder opbygget af sten nævnes ikke direkte i lovene, men ESL III 12 nævner som omtalt, hvordan man kunne spærre en mellemvej med et dige »diki«, der enten kunne være opbygget af jord eller sten og som havde en eller anden hegningsfunktion i forhold til afgrøderne.

På basis af yngre middelalderligt skriftligt og arkæologisk materiale konkluderer Porsmose og Hørlück Jessen, at :»Landsbymarken i dyrkningsfællesskabets tid kun undtagelsesvis har rummet stengærder...«, der som regel var forbeholdt kirkegårde, hustofter og måske veje (Porsmose, 1985, p.113).

De meget sparsomme oplysninger om gærdernes fysiske konstruktioner levner ingen muligheder hverken for sammenligninger mellem øst og vest eller for en nærmere kronologisk bestemmelse.

Sammenfatning og europæisk udsyn

At vove sig ind i dette ingenmandsland, hvor retshistorie mødes med arkæologi, geografi, filologi og agrarhistorie i et hidtil udforsket vejkræds har krævet lidt mod. Det synes imidlertid så oplagt, at noget frugtbart måtte kunne fremkomme ad denne vej, og der vil nu blive trukket følgende konklusioner ud fra analysen af materialet.

Overordnet betragtet er det, der først falder i øjnene, at Jyske Lov hovedsagelig genspejler det velorganiserede vanbrugs totale dominans rent dyrkningsteknisk, mens de østdanske love og Skånske Lov i særdeleshed derimod giver et langt mere nuanceret billede af de forskellige dyrkningssystemer, der muligvis skal indordnes i en kronologisk række-

følge, hvor alle udviklingstrinene ser ud til at være repræsenterede i lovene.

Sammenfaldende med K. E. Frandsens udviklingsteori, der blev citeret i indledningen, mener jeg også, at udviklingen må være gået fra et individuelt præget dyrkningssystem i retning af et mere og mere kollektivt, hvor det fuldt udviklede trevangsbrug må anses for at være det sidste og yngste led i kæden. Af geografiske, demografiske eller andre årsager har store dele af landet ikke gennemgået alle udviklingstrin.

Nogle steder er vangebruget aldrig blevet gennemført, men et andet dyrkningssystem f.eks. græsmarksbrug har været mere fordelagtigt, og man kan derfor ikke forvente, at alle egne slavisk har fulgt den herefter skildrede udviklingsmodel, som jeg mener kan tegnes på basis af lovenes paragraffer.

Som den tydeligste eksponent for den driftsform, der her anses for at være den ældste, det individuelle løkkebrug (formentlig på oldtidsagre), står Skånske Lovs 187, hvor en mand dømmes, hvis han tager sit eget agergærde op og derved skader naboen. Det vil føre for vidt at postulere, at en paragraf som denne skulle være jævngammel med oldtidsagre, altså nedarvet gennem sædvaneretten fra de første århundreder efter Kristi fødsel, men at paragraffens rødder jfr. analysen må være af høj alder synes uomtvistligt.

Det næste led i udviklingskæden, som flere af lovene giver bidrag til, er indmark-udmark systemet. Her skal man sandsynligvis forestille sig, at en del af de tidligere ekstensivt opdyrkede oldtidsagre er blevet opgivet og udlagt til græsningsland (udmark), mens de nærmest bebyggelsen beliggende - eller måske dem på de bedst boniterede jorder - er blevet hegnet samlet som en indmark, der herefter opdyrkedes årligt som alsædebrug.

Muligvis har den vandrende landsby som f.eks. Vorbasse valgt at lade sin tidligere tomt indhegne til en intensiv indmark, fordi generationers ophobede affald og gødning efter dyr og mennesker har tilført jorden så store gødningsmængder, at det efter flytningen af landsbyen var attraktivt at lægge en del af markerne der. Måske var det i virkeligheden den reelle årsag til, at landsbyerne flyttede for hvert 200 år.

SL 187 er også kilden til dette systems tolkning, og det kan måske undre, at en og samme paragraf skulle kunne rumme flere kronologiske lag samtidigt. På grund af sædvanerettens

Skånske Lov's runehåndskrift Codex Runicus fra beg.af 1300-tallet.
(Arnamagnæansk Institut)

grundprincipper, hvor man efter behov »genfandt« den gode gamle ret, og derefter føjede den til sit sædvaneretslige regelsæt, ses det overalt i de senere nedfældede love, at ældre og yngre forteelser godt kan stå side om side endog i den samme paragraf.

SL 187 beskriver, hvordan en mand for sin hest eller vogn opbrød det »udgærde«, der værnede en anden mands agre og enge, altså det gærde som indmarkens enkeltagre (og enge) var omgivet af hele vejen rundt, hvilket SL 186 også tolkes som. Muligvis er det samme gærdetype ESL II 73 nævner, hvor en mand kunne dømmes for at have misligholdt sit gærde, hvis han ikke reparerede det inden nat og dag efter at dyr var sluppet igennem det.

Det gærde, som VSL ÆR 195 og SL 70 dømmer en mand for at spærre den samme vej med, som han også ødelagde med sin »ardning«, anses også for at være hjemmehørende i ovenstående ældre lag af udviklingsprocessen, og »Oldgarth« i ESL II 30, VSL III 7 og 8 samt toftegærdet i SL 187 må ligeledes høre til der.

Fælles for alle disse paragraffer er, at ingen af dem viser tegn på retslig inspiration fra yngre indført kanonisk ret, men alle uden undtagelse lader den sædvaneretslige og på lovenes nedfældningstidspunkt gammeldags bevisform - edsbeviset - være gyldig proces.

Ud fra bevisformen at dømme ser markgærdet imellem landsbyer i det østdanske område iflg. ESL II 30 også ud til at være noget ældre end lovenes nedskrivningstidspunkt, mens det jyske bymarkgærde i JL III 58 nok er af yngre dato.

JL III 57 med gærdet sat efter bolvurderingen og ikke guld-vurderingen som i III 58, har vel også hørt hjemme i den ældre del af loven, omend det kan være svært at kunne bestemme hvilken type gærde, det drejede sig om.

Det ser ud til, at vangebruget er slået igennem såvel i Øst-som Vestdanmark på et tidspunkt, der er svært at definere nærmere end til at ligge et sted mellem ca.år 1000 og 1200, altså sammenfaldende med det tidspunkt hvor kanonisk ret for alvor begyndte at gøre sin indflydelse gældende også i den verdslige retsdannelse.

Lovdagen for, hvornår vangegærdet skulle være sat og siden åbnet ved ævredgræsningen, er alle lovene enige om skal overholdes punktligt, uden mulighed for ved ed at sværge sig fra en

lovovertrædelse. Selve vangegården nævnes i JL III 58, SL 189 og ESL III 73, og heller ikke her kan edsbeviset nytte ved lovtvister. Den materielle bevisførelse er nu trådt i forgrunden.

At indhegne sin enkelte ager i den fælles vang ser ESL II 57 så strengt på, at den pågældende mand blev tvunget til at udlægge lige så stor en del af sin hovedtoft til græsning, så de øvrige bymænd ved opgivningen af ævredet ikke gik glip af noget af det sparsomme græs til dyrene, en ting som SL 189 dog ser noget lempeligere på. Her skal man ikke kompensere ved at lægge noget anden jord ud som græsning, hvilket kan tolkes som en lidt ældre udgave af vangebruget, hvor der ikke var det store behov for erstatningsgræsning, hvis man indhegnede sine egne agre i den fælles vang.

At såvel SL 75 som VSL ÆR 202 iøvrigt i anden sammenhæng nævner både en-, to- og trevangsbrug må tages som indtægt for, at alle tre vangesystemer kendtes på det tidspunkt.

Anlæggelse af en torptoft ude på marken hører jfr. ESL II 68 også hjemme i den yngre del af loven, hvor det fuldt udviklede vangebrug og et formentlig samtidigt betydeligt befolkningspres gav anledning til, at nyoprettelse af gårde ikke fortsat kunne ske i den gamle adelby, men nødvendigvis måtte ske som nyanlagte torper i det åbne land.

I de egne af landet, hvor man af forskellige årsager ikke havde indført vangebruget, har man selvfølgelig op gennem middelalderen benyttet sig af de »ældre« lovparagraffer, som passede til det pågældende dyrkningssystem, mens landsbyer med vangebrug har kunnet betragte disse retsregler som uaktuelle og nøjes med at rette sig efter lovenes forskrifter om et-, to- eller trevangsbrug.

Ovenstående analyse af landskabslovene har ikke, som forventet, kunnet afspejle et tydeligt geografisk skel mellem Øst- og Vestdanmark, og græsmarksbruget som dominerende dyrkningssystem er ikke mere udtalt i Jyske Lov end i de øvrige love.

Alle lovene indeholder både paragraffer om vangebruget og om andre dyrkningssystemer, og et generelt skel mellem Jylland og Øerne incl. Skåne har ikke kunnet iagttages. Der er snarere tale om et kronologisk skel, hvor Jyske Lov i mange sammenhænge fremtræder som en mere »moderne« lov med et

mere udviklet retssystem end de øvrige, og hvor det nyere indførte vangebrug derfor bliver mere detaljeret beskrevet end de lidt ældre østdanske love formåede.

En fremtidig analyse af andre dyrkningstekniske begreber i de danske landskabslove f.eks. ager, mark, stuf, ornum, fælled, eng o.lign., vil kunne kaste mere lys over den tidlige middelalderlige dyrkningsstruktur, men vil, som det her er afprøvet, også kunne give et større indblik i vikingetidens landbrug.

Dansk landbrugsudvikling i århundrederne omkring vikingetiden kan ikke betragtes som et isoleret fænomen, men må ses i sammenhæng med udviklingen i det øvrige Nordeuropa, med hvem der var ganske nære forbindelser i denne periode.

Fra arkæologiske udgravninger ved vi, at indmark-udmark systemet var kendt som forgænger for vangebruget mange steder i det nordlige Europa fra den yngre jernalder, f.eks. Kootwijk i det sydøstlige Holland (Heidinga, 1987, p.90), på Gotland som omtalt i afsnittet om udgærdet (Carlsson, 1979) og også i England, hvor der dog er delte meninger om systemets oprindelse (Dodgshon 1980p., Harvey 1980 p.43, Taylor 1975 p.68, Astill 1988 p.63, m.fl.).

I et videre studium af de danske dyrkningsstrukturers udvikling vil det være udbytterigt at se nærmere på såvel de europæiske udgravningsresultater fra den yngre jernalder, som på det tilsvarende lovmateriale fra de pågældende lande, for herigennem at få et mere nuanceret billede af udviklingsprocessen i lande, der både bebyggelseshistorisk, men også på andre områder ser ud til at have gennemgået samme udvikling som Danmark.

Anvendt litteratur og kilder

Ancient laws and Institutes of England. London 1840

Astill, G. and A. Grant : The Countryside of the Medieval England. Oxford 1988

Andersen, Niels Knud : Kanonisk rets indflydelse, Med lov skal land bygges. Kbh. 1941. p. 84-120

Carlsson, Dan : Kulturlandskapets utveckling på Gotland. Visby 1979

Dodgshon, R. : The Origins of the Openfield System London 1980

Fenger, Ole : Romerret i Norden. Kbh. 1977

Fenger, Ole : Gammel Dansk Ret. Århus 1983

- Fenger, Ole : Danelagen og Danerloven. Andet tværfaglige vikingesymposium, Moesgård 1983 p. 7–21.
- Frandsen, Karl Erik : Vang og Tægt. Kbh. 1983
- Hansen, Torben Egebjerg : De højryggede agre. Fra Ringkøbing Amts Museer 1987, p. 79-87
- Hatt, Gudmund : Oldtidsagre. Kbh. 1949
- Harvey, Nigel : The Industrial Archaeology of Farming in England and Wales. London 1980
- Heidinga, H. A. : Medieval Settlement and Economy North of the Lower Rhine. Amsterdam 1987
- Hoff, Annette : Middelalderlige gærder og hegn. Fortid og Nutid 1984, 2, p. 85–102
- Hvass, Steen : Vikingbebyggelsen i Vorbasse. Mark og Montre 1979. Esbjerg 1979, p. 18–21
- Hvass, Steen : Vorbasse. The Development of a Settlement through the First Millenium A. D. Journal of Danish Archaeology, Vol. 2, Odense 1983 p. 127-137
- Jensen, Stig : Gårde fra Vikingetiden ved Gl. hvidding og Vilslev. Mark og Montre 1986-87, Esbjerg 1987, p. 5-25
- Jørgensen, Bent : Mundtlige oplysninger fra Bent Jørgensen, Institut for Navneforskning, K. U. 1990.
- Jørgensen, P. J. : Dansk Retshistorie. Kbh. 1940.
- Jørgensen, P. J. : Biskop og bedste Bygdemænd. Tidsskrift for Retsvitsenskab, 1944. p. 75–131.
- Kaul, F. : A settlement site of later Iron Age Vallensbæk. Journal of Danish Archaeology. Vol. 4. Odense 1985. p. 157–164.
- Kromann, Erik og Stig Iuul : Danmarks gamle love i oversættelse, bd. 1–3. Kbh. 1945–48.
- Kromann, Erik : Middelalderlig Skrift. Kb. 1951.
- Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder (KLNLM), bd. 1–21. Kbh. 1956–78.
- Larsen, Henrik : Nogle Oplysninger og Bemærkninger om Danske Landsbyer. Årbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1918.
- Liversage, D. : Mens havet æder sig ind i det nordjyske hedelandskab. Naturens Verden 1988, bd. 7. p. 262–271.
- Lund, G. F. V. : Det ældste danske skriftssprogs ordforråd. Kbh. 1877 (1967).
- Meyer, Poul : Danske bylag. Kbh. 1949.
- Nielsen, Viggo : Prehistoric field boundaries in eastern Denmark. Journal of Danish Archaeology, vil. 3, 1984. p. 135–164.
- Porsmose, E. og N. Hørlück Jessen : Stengærder – enemærkets hegningsmiddel. Fortidsminder 1985. Antikvariske Studier 7. Kbh. 1985, p. 108–131.
- Porsmose, E. : Det danske landbrugs historie bd. I. Middelalder. Kbh. 1988, p. 205–417.

- Skautrup, P. og Erik Kromann : Danmarks Gamle Landskabslove. Bd. I–VIII. Kbh. 1933–41.
- Skautrup, P. : Sproget i Jyske Lov. Med Lov skal Land bygges. Kbh. 1941. p. 200–250.
- Steensberg, Axel : Atlas over en del af middelalderlandsbyen Borups agre, Kbh. 1968.
- Sørensen, P. Harder : Jysk oldtidsagerbrug – lokaliseret efter luftfotografier, *Kulturgeografi* 120, nr. 2. Århus 1972–73. p. 337–354.
- Sørensen, P. Harder : Luftarkæologi : hvilke oplysninger giver soilmarks. *Dansk landbrug i oldtid og middelalder*. Ed. H. Thrane. Odense 1983.
- Tamm, Ditlev : *Dansk retshistorie i hovedpunkter*. Kbh. 1978.
- Taylor, Christopher : *Fields in the english landscape*. London 1975.
- Vejbæk, Ole : Hus og ager. *Mark og Montre* 1984, *Esbjerg* 1984, p. 49–59.
- Widgren, Mats : *Settlement and farming systems in the early iron age*. Stockholm 1983.
- Zimmermann, W. Haio : *Untersuchen zur Landwirtschaft während der Römischen Kaiserzeit in der Ziedlungskammer Flögeln, Kr. Cuxhaven. Untersuchungen zur eisenzeitlichen und frühmittelalterlichen Flur im Mitteleuropa*. Göttingen 1979.
- Zimmermann, W. Haio : *Siedlungsarchaeologische untersuchen auf der Geest. Forschung in Wilhelmshaven*. u.å. p. 81–91.
- Ødegårdsprojekt, det Nordiske : *Hornsherredundersøgelsen*, Kbh. 1977.